

VINOGRADARSKO OBRAZOVANJE U CRNOJ GORI (1918–1941)

Svetozar Savić

Agricultural education in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was under the jurisdiction of the Ministry of Agriculture. The state strategy in the Zeta region was aimed at controlling agricultural production, but not its development. The process of opening an agricultural school in Montenegro was difficult. Attempts have been made for several years to determine the location for the construction of this school and the appearance of malaria hindered the opening of the school in Bar. Finally, the agricultural school "Topolica" in Bar was founded on 29 January 1933. As of 1939/40 it worked as a two-year school and was called the Special Agricultural School for Southern Cultures.

Nakon Prvog svjetskog rata unutrašnja organizacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i razvoj poljoprivrede, u poređenju sa stanjem u Kraljevini Crnoj Gori, tekao je drugačijom dinamikom. U cijeloj kraljevini glede održavanja nastave u školama vladala je jako teška situacija. Jedan broj crnogorskih učenika stasalih za srednju školu upućivan je u Beograd. Međutim, nastava u srednjim školama u Beogradu nije počela ni do marta 1919. godine.¹ Na drugoj strani, đaci srednjih

¹ AJ F66, f. 226, 474c. Predavanja u ovdašnjim srednjim školama još nisu počela. Učenike ne upućivati u Beograd jer nema mesta, ni, za sada, sredstava za njihovo izdržavanje (Ministarstvo prosvete i crkvenih poslova Kraljevine Srbije – Izvršnom narodnom odboru Podgorice, 14. februar 1919).

škola u Crnoj Gori do aprila 1919. još nijesu bili oslobođeni vojnih dužnosti.²

Poljoprivredno obrazovanje

Poljoprivredno obrazovanje u novoformiranom kraljevstvu (1918), zatim kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1919) bilo je pod jurisdikcijom Ministarstva poljoprivrede. Ministarstvo poljoprivrede (1919) sastojalo se od devet organizacionih jedinica. Među njima bilo je i Odjeljenje za poljoprivrednu nastavu. Krajem 1919. naziv ministarstva promijenjen je u Ministarstvo poljoprivrede i voda, a unutrašnja organizacija podrazumijevala je dvije direkcije i tri odjeljenja, koja su se opet sastojala od odsjeka. Pri Ministarstvu poljoprivrede i voda postojalo je Odjeljenje za poljoprivrednu nastavu i poljoprivredne ogledе koje je nedostatak kadrova u poljoprivredi pokušavalo da riješi izborom pojedinaca za školovanje u inostranstvu.

Tako je 19. aprila 1919. donešen Pravilnik o pitomcima Ministarstva poljoprivrede Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Pravilnik je predviđao školovanje pitomaca u inostranstvu ili u zemlji iz poljoprivredne, veterinarske ili hidrotehničke struke.³ Za sve pitomce raspisivan je stečaj preko Službenog lista. Izabrani stipendisti davali su pismenu izjavu da će nakon završetka studija stupiti u državnu službu. Mogućnost da se kandiduju za usavršavanje u enologiji imali su svršeni đaci viših poljoprivrednih škola.⁴ Takvih škola, pa samim tim i kandidata, u Crnoj Gori nije bilo.

² AJ F66, f. 226, 474 d.

³ Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, I, 1919, 34, 6 (...) radi zadobijanja stručne spreme na visokim i srednjim stručnim školama; radi naučnog usavršavanja za one, koji su takve škole već svršili i radi praktikovanja po svršenoj stručnoj školi.

⁴ AJ F67, f. 29, 267–276, 1.

Srednjoškolski školovani kadrovi, nekoliko njih, uglavnom iz Srbije, već 1921. godine upućeni su u Francusku (Grilon, Monpelje, Tuluz) i Čehoslovačku i oni su dobijali državnu stipendiju (1921).⁵ Odsjek za poljoprivredu Prosvjetnog odjeljenja, preko francuskog Ministarstva Agrikulture, tražio je (25. januara 1921) takođe, pet stipendija za usavršavanje u oblasti enologije. U opciji su bile enološke stanice: Narbonne, Beaume, Nimes, Boulouser, Bordeaux.⁶ Kandidata iz Crne Gore nije bilo.

U tadašnjoj kraljevini poljoprivredna nastava bila je trojaka: visokoškolska na poljoprivrednim fakultetima, srednjoškolska i niža poljoprivredna nastava i poljoprivredni kursevi i praktične poljoprivredne škole. Poljoprivredni fakulteti u Zemunu (1919), Zagrebu (1919) i Tehnološki u Ljubljani (1919) tada su već postojali. S druge strane vladala je teška materijalna situacija i oskudica u nastavnom kadru srednjih stručnih škola (Valjevo, Križevci, Maribor). To su uglavnom bile škole stočarsko-ratarskog i vinodeljsko-voćarskog tipa.

Uredba o dopunama i izmjenama zakona o nižim školama za poljsku privredu u KSHS donešena 1920. imala je za cilj dinamičnije ustanovljavanje škola i njihovo izdržavanje o državnom trošku.⁷ (Ova uredba bila je zapravo dopuna i izmjena srpskih zakona od 1882. i 1896. godine.) Nastava u tadašnjim nižim poljoprivrednim školama trajala je dvije godine, s tim da je u nekim pasivnijim krajevima ona mogla da traje i dvije i po

⁵ AJ F67, f. 29, 267–276. Rešavam da se pitomcima povrenog mi Ministarstva na školovanju u inostranstvu povise prinadležnosti i to počev od 1. februara 1921. (...) I Pitomcima koji su u internatu u Griljonu i Monpelje-u mesečna pomoć na 80 fr. Mesečno, dodatak na odelo na 600 fr. Godišnje i za knjige 300 fr. Godišnje. II Pitomcima na Agrikolnom institutu u Tuluzi na mesečnu stipendiju od 450 fr. Za odelo godišnje 600 fr. i za knjige godišnje 300 fr.

⁶ AJ F67, f. 29, 267-276.

⁷ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 252, 1.

godine. Nastavni plan obuhvatao je sedam opšteobrazovnih predmeta (srpski jezik, račun, geografija, istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, fizika i hemija i botanika i zoologija) i sedamnaest stručnih predmeta (osnovi anatomije i fiziologije domaćih životinja, ratarstvo, stočarstvo, živinarstvo, svilarstvo, pčelarstvo, ribarstvo, gradinarstvo, mljekarstvo, livadarstvo, vinogradarstvo s podrumarstvom, voćarstvo i prerada voća, stočno lekarstvo, osnovi šumarstva, nauka o gazdovanju sa zadrugarstvom, poljoprivredno računovodstvo, nauka o čuvanju zdravlja). U školama su otvorene potrebne radionice za praktičnu obuku. Ocjene za uspjeh u teoretskoj i praktičnoj nastavi bile su: odličan (5), vrlo dobar (4), dobar (3), slab (2) i rđav (1). Učenici koji su školovani o državnom trošku prestali su da budu *pitomci* ukoliko iz jednog ili dva predmeta dobiju ocjenu manju od „dobar“.⁸

Plata zaposlenima u školi bila je različita, pa je suplent imao 1.800 dinara godišnje, profesor – 2.400, upravitelj koji je bio ujedno i profesor imao je dodatak od 600 dinara, učitelji poljoprivrede, ekonomi i računovođe – 1.500 dinara. Svi činovnici imali su besplatan stan, ogrijev i osvjetljenje, i popust u cijenama za školske proizvode.⁹ U poređenju sa platama profesora i učitelja, plate upravnika na državnim dobrima bile su najmanje dvostruko veće.

Državna strategija u Zetskoj oblasti bila je usmjerena ka kontroli poljoprivredne proizvodnje, ali ne i njenom razvoju. Iz predloga budžeta državnih rashoda i prihoda za 1920/1921,¹⁰ za Zetsku oblast (Tab. 1), a koji se tiču poljoprivrede, postojali su predlozi rashoda za Poljoprivredni inspektorat, lozne rasadnike, veterinarstvo, i Nižu poljoprivrednu školu. Stavka – Niža poljoprivredna škola – u predlogu rashoda iznosila je 432.912

⁸ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 252, 2.

⁹ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 252, 2.

¹⁰ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 185a.

dinara.¹¹ Od četiri predložene budžetske glave budžet Poljoprivrednog inspektorata uvećan je za 335.540 dinara, budžet za lozne rasadnike umanjen za 16.080 dinara u odnosu na predložen, dok bužet za Nižu poljoprivrednu školu i veterinarstvo nije odobren.

Tab. Predlozi budžetskih rashoda 1920/1921

Crna Gora 1920/1921			
Br.budžet. glave	Redovni rashodi	Predlog za 1920/1921	Odobreno za 1920/1921
328	Poljoprivredni inspektorat, Cetinje	1.591.160	1.926.700
329	Lozni rasadnici	63.080	47.000
329 a	Niža poljoprivredna škola	432.912	-
329 b	Veterinarstvo	174.160	-

Pored ostalih odjeljenja, pri tadašnjem Ministarstvu poljoprivrede i voda, postojala su tri poljoprivredna inspektorata, jedan u Skoplju, drugi u Novom Sadu, a treći na Cetinju. Predlog o otvaranju Niže poljoprivredne škole u Crnoj Gori, i po tom pitanju otvaranje budžetske glave 329a, mogao je doći jedino od Poljoprivrednog inspektorata sa Cetinja, koji je bio jedina spona između Ministarstva u Beogradu i svih poljoprivrednih ustanova i organizacija u datoj oblasti.

¹¹ AJF 67, f. 31, 3.

Takođe u nadležnosti Inspektorata bilo je i prikupljanje svih značajnih informacija o poljoprivredi za svoju oblast, te informisanje o prikupljenim podacima nadležno Ministarstvo u Beogradu. Na osnovu referata i predloga inspektorata kreirane su kod ministarstva finansija u Beogradu stavke za poljoprivredni budžet.¹²

U međuvremenu donešen je i Pravilnik o ustanovljenju Savjeta za poljoprivrednu nastavu (16. februara 1920). U Generalnoj direkciji poljoprivrede bio je to jedan od važnijih poteza u oblasti poljoprivrednog obrazovanja.¹³ Savjet se okupljao najmanje jednom godišnje i brojao najviše dvadeset osoba.¹⁴ Zadatak ovog Savjeta bio je da daje mišljenje o ustanovljavanju, broju, mjestu i o unutarnoj organizaciji visokih, srednjih, nižih, praktičnih, zimskih i drugih poljoprivrednih škola kao i organizaciji i funkcionisanju drugih ustanova za poljoprivrednu nastavu.

Zakonodavne aktivnosti

Period 1920–1930. bio je prepun zakonodavnih aktivnosti po pitanju osnivanja različitih poljoprivrednih škola u KSHS. Ove zakonodavne aktivnosti, međutim, nijesu imale veliki uticaj na iniciranje razvoja poljoprivrednog obrazovanje u Crnoj Gori.

Već početkom 1921. godine (6. januara) donešena je Uredba o osnivanju srednjih poljoprivrednih škola. Uredba je

¹² *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 154, 2. (...) Čl. 12. d) da blagovremeno podnosi Ministarstvu predlog budžeta za Inspektorat i poverene mu ustanove u sporazumu sa njihovim starešinama.

¹³ Miroslavljević, K. *Inventar sumarno-analitički*, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije 1919-1941, Beograd, IX.

¹⁴ *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 46... U sastav pored ostalih *po potrebi se priziva potreban broj zvaničenih pokrajinskih poljoprivrednih predstavnika, odnosno poljoprivrednih oblasnih inspektora*.

podrazumijevala odredbe za osnivanje i zadatke škole, uslove za prijem učenika, izdržavanje i broj učenika, ocjenjivanje učenika, ispite, svjedočanstva i nagrade, dužnosti nastavnika, organizovanje školskog imanja, omanja ogledna stanica i dr.¹⁵

Godine 1922. usvojen je Zakon o srednjim poljoprivrednim školama¹⁶, a odmah zatim i Pravilnik za srednje poljoprivredne škole.¹⁷ Pravilnik je sadržavao 114 članova, u kojem su razmatrane opšte odredbe, nastavni program i plan, prijem učenika, školarina, ocjenjivanje učenika, red u školi, dužnosti nastavnika itd. Zadatak srednjih poljoprivrednih škola bio je da se učenici obrazuju *teorijski i praktički u poljoprivrednoj struci* (čl. 1). Nastava u školi trajala je tri godine, dok je četvrta godina bila posvećena praktičnom i specijalističkom usavršavanju. Na predlog ministra poljoprivrede i voda, u školi su se pored redovne nastave mogli održavati i kraći specijalni tečajevi. Školska godina trajala je od 1. oktobra do 31. septembra naredne godine. U toku mjeseca jula održavani su ispiti, a u mjesecu avgustu bio je školski raspust. Nastavni plan obuhvatao je teorijske i praktične predmete.¹⁸ Među njima bio je i predmet – vinogradarstvo s preradom grožđa.

Četiri godine kasnije (13. aprila 1926) donešen je novi Pravilnik za srednje poljoprivredne škole,¹⁹ čime su prestali važiti raniji pravilnici i naredbe. Pravilnik je bio sličan Pravilima za niže poljoprivredne škole (1921) s tim što je nastava trajala tri godine, a četvrta godina, po završetku škole,

¹⁵ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 5, 2-3.

¹⁶ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IV, 1922, 101, 1.

¹⁷ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IV, 1922, 224.

¹⁸ Nastavni plan obuhvatao je 44 predmeta (opšti, privatni, stručni, neobavezni, praktični). Pogledati više: *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IV, 1922, br. 224.

¹⁹ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, VIII, 1926, 126-XXXII, 1-2.

posvećena je isključivo praktičnom usavršavanju i specijalizovanju. Predmeti teorijske nastave bili su klasifikovani na: opšte, privatne (matematika, fizika, hemija, zemljopis i dr), stručne (ratarstvo, stočarstvo, vinogradarstvo s preradom grožđa i dr), neobavezne (muzika i pevanje, stenografija, gimnastika) i praktične.

Iako su za Crnu Goru bila značajna, Pravila za niže poljoprivredne škole²⁰ koja su na državnom nivou, donešena 1921. (19. aprila), Niža poljoprivredna škola biće otvorena tek za 12 godina (1933). Pravila su sadržala tri poglavlja: I Pravila o učenicima, II Pravila o kraćim poljoprivrednim tečajevima pri nižim poljoprivrednim školama i III Pravila o osoblju u nižim školama za poljsku privredu.²¹

Pravila o učenicima obuhvatala su 80 članova: o početku i završetku školske godine, primanju učenika, načinu izdržavanja učenika, njegu bolesnih učenika, unutrašnju organizaciju, vrijeme održavanja ispita, kažnjavanju učenika i nastavnom programu. Nastavni plan predlaže Uprava škole koju odobrava Ministar poljoprivrede i voda, dok nastavni program propisuje Ministar poljoprivrede i voda.²²

Na kraju redovnog školovanja i sistemaske obuke učenik je dobijao diplomu koja je obezbjeđivala određena preimućstva i prava. Naime, diploma je imala određeni socijalno-službeni značaj, jer je omogućavala kvalifikaciju i pravo na određeni državni položaj. Međutim, školovanje je trajalo dugo, i to u periodu najboljeg čovjekovog života, a šire narodne mase uglavnom ga nijesu mogle priuštiti. Jedan od načina da se ovaj period na najbolji način nadoknadi bili su kursevi. Prednost kurseva bila je masovnost, mogućnost održavanja u vrijeme kada to odgovara poljoprivrednim proizvođačima, a odabranu

²⁰ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105, 1.

²¹ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105, 2.

²² *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105, 2–3.

temu na jednostavan i praktičan način predavali su upravitelji poljoprivrednih škola.

Zato su u Pravilima za niže poljoprivredne škole propisani i kraći kursevi od tri mjeseca ili manje, pola godine (zimi i ljeti) do godinu dana. Tečajevi su prvenstveno držani iz: vinogradarstva, voćarstva s preradom voća, podrumarstva, mljekarstva, stočarstva, živinarstva, svilarstva, pčelarstva i dr. Po predlogu uprave škole kreiran je detaljniji program za svaki tečaj, koji je potpisivao Ministar poljoprivrede i voda.²³

Nastavni program za niže poljoprivredne škole (1923)²⁴ obuhvatao je 24 predmeta, od čega devet opštih i 15 stručnih. Jedan od stručnih predmeta bio je Vinogradarstvo s podrumarstvom, koji je podrazumijevao veoma detaljan program obuke. Nastavni program za poljoprivrednu školu u Bukovu bio je sasvim drugačiji od nastavnog plana za Kraljevo, Šabac, Dušanovo, Bitolj i Adu. Akcenat je dat na proučavanje grožđa i šire, sudova za smještaj šire i vina, dobijanje vina, crna vina – njega i čuvanje, bijela vina – njega i čuvanje, bolesti vina, upotreba komine, stelje i rđavog vina, i analiza i popravka vina. Program i plan potpisao je Ministar poljoprivrede i voda.

Pravilnik o specijalnim poljoprivrednim školama na teritoriji ranijih granica Srbije, Crne Gore i Vojvodine donešen je 4. juna 1921. Zadatak ovih škola bio je da *daju stručnu spremu iz pojedinih poljoprivrednih grana* (mljekarstvo, živinarstvo, pčelarstvo, svilarstvo, ribarstvo, podrumarstvo, prerada voća, i dr). Nastava je trajala maksimalno do tri godine, ali mogla je biti

²³ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105, 3.

²⁴ AJ F66, f. 495 A. Vinogradarstvo. I. Važnost i svrha gajenja vinove loze, organi vinove loze i njihove uloge: koren, stablo, list, cvet, cvet i plod. II. Životne pojave. III. Činjenice, koje utiču na količinu i kakvoću vina. IV. Ampelografija. V. Razmnožavanje vinove loze. VI. Najvažnije američke podloge. VII. Podizanje vinograda. VIII. Orezivanje vinograda. IX. Godišnji radovi u vinogradu. X. Đubrenje vinograda. XI. Štetočine i bolesti.

kraća od godinu dana, zavisno od vrste škole. Redovni učenici mogli su biti državni pitomci i privatni učenici. Nastavni plan i program posebno je propisivao Ministar poljoprivrede i voda.²⁵

Stručno poljoprivredno obrazovanje

Tih godina (1925) u Zetskoj oblasti bilo je 16 srednjih i stručnih škola, i to: potpune gimnazije (Berane, Kotor, Nikšić, Podgorica, Cetinje i Peć), šestorazredne gimnazije (Kolašin), četvororazredne gimnazije (Bar, Danilovgrad, Ulcinj, Herceg Novi, Cetinje – ženska), pomorska akademija (Kotor), učiteljske škole (Danilovgrad – muška, Cetinje – ženska), pedagoška odjeljenja (Berane).²⁶

Pojedine političke stranke (Crnogorska stranka, Radikalna stranka) imale su u svojim programima stavove o osnivanju stručnih škola, a posebno zanatskih i poljoprivrednih. U proglasu Radikalne stranke od 1923. ističe se da treba podsticati sve oblike nacionalne radinosti (ratarstva, stočarstva, ribarstva, trgovine, zanata). Takođe, u proglasu Radikalne stranke iz 1925. ističe se potreba za podizanjem stočarskog zavoda u Nikšiću, kao i osnivanjem praktičnih poljoprivrednih škola, rasadnika u kotorskom i barskom srezu.²⁷ Očigledno da je Radikalna stranka ove proglase koristila za što bolje pozicioniranje među biračima. Njihovi zahtjevi nijesu bili i njihove originalne ideje, jer su ovi zavodi i rasadnici trebali da budu obnovljeni, pošto su već postojali u knjaževini/kraljevini Crnoj Gori.

U pregledu škola u Zetskoj oblasti²⁸ koje je izdalo Ministarstvo prosvjete (1926/1927) na 322.130 stanovnika tada

²⁵ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 184, 2.

²⁶ AJ F66, f 226, 474.

²⁷ Lekić, S, Martinović T. (1995), *Poljoprivredne škole u Crnoj Gori (1875–1995)*, 25.

²⁸ Ovdje su uračunati i srezovi u Metohiji (*Prim. aut.*).

su postojale: 334 osnovne škole, 11 gimnazija, četiri učiteljske škole, dvije građanske i pomorska akademija.²⁹ Naizgled veliki broj škola, ali sa jako malo nastavnih sredstava, loše opremljenih i sa neodgovarajućim higijenskim uslovima. Nadzor na školama bio je loš, rad inspektora sveden na administrativne poslove, a učiteljski kadar bio je sa neodgovarajućim kvalifikacijama. Takođe, jedan broj učenika napuštao je školovanje prije isteka školske godine.³⁰ Ubrzo, rješenjem ministra prosvjete od 5. avgusta 1927. godine formiran je Učiteljski disciplinski sud za Oblast zetsku sa sjedištem na Cetinju.³¹

O konačnom otvaranju poljoprivredne škole u Crnoj Gori bilo je riječi u načelu. Najviše se raspravljalo o tome gdje bi trebalo da bude osnovana škola. Na listi potencijalnih lokaliteta bili su: Podgorica, Danilovgrad, Bar i Nikšić.³² To su uglavnom bile lokacije koje su nekada pripadale dinastiji Petrović. Tada je već u projektu budžeta za 1927/1928. godinu, po partiji 1288 b. bio predviđen vanredni kredit od 400.000 dinara za otkup zemljišta i osnivanje niže poljoprivredne škole u Crnoj Gori, dok su u glavi 149 istog projekta bili predviđeni svi redovni rashodi za potpuno funkcionisanje takve škole. Od svih potencijalnih lokaliteta izbor je sveden na Bar.³³

Generalna direkcija poljoprivrede Ministarstva poljoprivrede i voda nekoliko godina pokušavala je da utvrdi mjesto za

²⁹ Vuksan, D. (1928), „Škole u Zetskoj oblasti u škol. god. 1926/1927“, *Zapisi*, II, 3, 177-180.

³⁰ Vuksan, D. (1928), „Škole u Zetskoj oblasti u škol. god. 1926/1927“, *Zapisi*, II, 3, 178.

³¹ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IX, 1927, 187-LIII, 2.. Veliki župan Zetske oblasti Dušan Rašković bio je prvi predsjednik Učiteljskog disciplinskog suda.

³² Starovlah, M. (2007), *Istorija školstva u Crnoj Gori*, Podgorica, 212.

³³ AJ F70 f 226 398 a.

izgradnju ove škole. Konačno se došlo do zaključka da je za ovu svrhu bilo najpodesnije imanje Topolica, kod Bara, koje je ranije pripadalo dinastiji Petrovića. Po tom pitanju Direkcija se obraća ministru Ministarstva poljoprivrede i voda (1927) s molbom da se imanje Topolica ustupi za osnivanje niže poljoprivredne škole.³⁴ Odgovor je stigao ubrzo (18. maj 1927). Tročlana komisija sačinjena od predstavnika ministarstva, Direkcije za poljoprivredu i Zetske oblasti, odbija predlog, obrazlažući neuslovnošću (malarija) lokacije za otvaranje ovakve škole. Izvještaj potpisuje načelnik Odeljenja za poljoprivrednu nastavu i ogleda.³⁵

Primas srpski i arcibiskup barski Dobričić, koji je u Beogradu 1928. godine, po pitanju dovođenja zdrave vode u Bar, posjetio ministra poljoprivrede i voda i ministra vjera, potvrđuje loše stanje u Baru i okolini po pitanju pojave malarije.³⁶

³⁴ AJ F70 f 226 398 a (...) S toga da bi se ovo pitanje moglo još ove godine skinuti s dnevnog reda, te time opravdani zahtevi naroda iz tog kraja najzad zadovoljili, čast mi je umoliti Vas, Gospodine Ministre, za načelnu odluku da se od imanja „Topolica“, u Baru može područnom Ministarstvu ustupiti pod višegodišnji zakup jedan kompleks zemljišta u veličini od 30-35 hektara, koji mora bezuslovno obuhvatiti i većinu postojećih zgrada na tom imanju. (Generalna direkcija za poljoprivredu Ministru za poljoprivrede i voda, 17. 03. 1927).

³⁵ AJ F70 f 226 398 b (...) Odeljenje za Vinogradarstvo i voćarstvo. Komisijским pregledom utvrđeno je, da je državno imanje „Topolica“ blizu Bara ima sve druge uslove sem namjenske za otvaranje jedne poljoprivredne škole za južne kulture. S toga dok se i ovi uslovi (isušivanje močvare radi suzbijanja malarije) ne ispune ovo je Odeljenje mišljenja, da bi celokupno imanje trebalo uzeti za jedan drž. voćni rasadnik za južne kulture, koji se docnije lako može pretvoriti u poljoprivrednu školu.

³⁶ *Politika*, XXV, 1928, 7183, 10. (...) Nego me narod ovamo šalje za svoje muke, da učinim nešto za zdravstveno stanje nesretnog crnogorskog primorja gdje je malarija i zimus harala, a šta će tek biti u ljeto, kad će se osim malarija pojaviti još i druge strašne bolesti.

Ministar poljoprivrede i voda informisao je ministra finansija da se iz zdravstvenih razloga (kraj je malaričan) na Topolici ne može osnovati škola, „nego bi se mogao osnovati jedan veliki rasadnik za kulturu južnog voća i maslinarska stanica.“³⁷ U daljem obraćanju ministar moli da se cjelokupno imanje povjeri Ministarstvu poljoprivrede i voda u cilju osnivanja državnog rasadnika pod nazivom „Državni lozni i voćni rasadnik u Baru“, koji bi do osnivanja poljoprivredne škole, proizvodnjom sadnica južnog voća i loze, putem držanja kratkih tečajeva za obuku seoskih mladića i dr. radio na unapređenju poljoprivrede toga kraja.

Krajem 1927. (25. oktobra) ministar finansija je na osnovu Zakona o ustrojstvu centralne državne uprave donio odluku da se konfiskovano imanje Topolica kod Bara, nekadašnje vlasništvo dinastije Petrović sa svim pripadajućim zgradama i zemljištem, ustupi na dalje rukovanje i upotrebu Ministarstvu poljoprivrede i voda u cilju osnivanja državnog rasadnika pod nazivom Državni lozni i voćni rasadnik u Baru.

Od 1929. nastaje novi službeni naziv države – Kraljevina Jugoslavija i kao rezultat unutrašnjeg uređenja devet banovina. U tom periodu obrazovna struktura zaposlenih u državnoj administraciji u Crnoj Gori bila je slaba. Počivala je na lokalnim činovnicima, političkoj i plemenskoj svijesti. U 1928. godini u Zetskoj oblasti (granice prije balkanskih ratova) država je plaćala 1.816 činovnika, od čega je u Ministarstvu poljoprivrede i voda radilo 13. Broj zaposlenih bio je najveći u Ministarstvu prosvjete (573), zatim Ministarstvu vjera (219), Ministarstvu

³⁷ AJ F70 f 226, 398 s, (...) Pošto ima svih uslova da se u našem primorju proširi gajenje južnog voća: limuna, pomorandži, smokava, maslina, i dr. za koje sada inostranstvu dajemo velike sume novca, i da se naročito poboljša prerada maslinovog zejtina, to bi osnivanje jednog ovakvog velikog rasadnika za kulturu južnog voća u Baru bilo ne smao od velikog značaja za ekonomsko snaženje našeg primorja, nego od koristi i za celu našu Državu.

pošta i telegrafa (211), Ministarstvu finansija (336) i dr.³⁸ U odnosu na broj stanovnika ovaj broj činovnika bio je neznatan.

U banskoj upravi postojalo je i Prosvjetno odjeljenje sa odsjecima za osnovnu nastavu i srednju, učiteljsku i stručnu nastavu. Među prosvjetnim ustanovama dominirale su gimnazije (Berane, Bijelo Polje, Danilovgrad, Kolašin, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Herceg Novi). Nije postojala nijedna poljoprivredna škola. Odjeljenje je imalo ovlašćenja za sve poslove koji se odnose na osnivanje, uređenje i rad narodnih škola, građanskih, državnih i privatnih, kao i svih nižih stručnih škola. Takođe, nadzor nad radom i osobljem svih srednjih škola vršilo je isto odjeljenje.

Unutar Poljoprivrednog odjeljenja banske uprave Odsjek za poljoprivredu i stočarstvo imao je, takođe, ovlašćenja nadzora nad srednjim poljoprivrednim školama, kao i nad osnivanjem nižih poljoprivrednih škola, organizovanje i nadzor nad poljoprivrednim stručnim tečajevima i drugim ustanovama za širenje znanja o poljoprivredi.³⁹

Osnovna i opšta srednja nastava postepeno je napredovala otvaranjem novih škola i odjeljenja u Crnoj Gori. Međutim, stručna nastava brojem škola bila je slabo zastupljena. Postojalo je i funkcionisalo nekoliko trgovačkih i zanatskih škola.⁴⁰ I

³⁸ Rastoder, Š. (1995), *Životna pitanja Crne Gore 1918-1929*, I, 118.

³⁹ *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna Štamparija Sarajevo, 1931, 13.

⁴⁰ Radović, B. (1994), *Privredne prilike u Crnoj Gori između dva svjetska rata*, priredio Branko Radović, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, 74. (...) „Od stručnih škola imamo samo: a) Državno trgovačku Akademiju u Podgorici, koja je na kraju školske 1929. godine imala 83 učenika-ce u I i II razredu; b) Opštu Zanatsko-trgovačku školu u Podgorici sa 112 učenika i Nikšiću sa 44 učenika, te šest Ženskih Zanatskih Škola i to u Podgorici, Cetinju, Kolašinu, Nikšiću, Baru i Ulcinju sa 290 učenika. Nikakvih drugih stručnih škola nemamo. A veliki nedostatak osjeća se u pomanjkanju ratarskih, stočarskih, voćarskih i šumarskih škola (...)“

Almanah-šematizam Zetske banovine (1931) bilježi da su postojale ženske zanatske škole, Zanatska trgovačka škola⁴¹, ali je postojala i Trgovačka akademija (Podgorica), Pomorska akademija (Kotor), Čilimarska škola (Pljevlja), Pletarska škola (Berane).

Prepoznajući potrebu i značaj poljoprivrednog obrazovanja na prvom redovnom zasijedanju Banskog vijeća (1930) na Cetinju pojedini vijećnici, između ostalog, tražili su da se u seoskim osnovnim školama u dva starija razreda uvedu poljoprivredni kursevi. Vijećnik Spasović tražio je da se u Moračkom srezu podigne poljoprivredna škola.⁴² Međutim, to su bili nerealni lokalni zahtjevi pojedinaca koji nijesu razumijevali da za poljoprivrednu školu nije bila dovoljna samo zgrada, koju su imali u moračkom srezu.

I ban Zetske banovine, Smiljanić, shvatao je da Crnoj Gori trebaju prvenstveno poljoprivredni stručnjaci i poljoprivredne škole. Iste godine (1930) na petoj sjednici Banskog vijeća ban saopštava da će u Zetskoj banovini država osnovati tri poljoprivredne škole, „jedna u primorju, jedna u Sandžaku a treća u Metohiji. Imamo mnogo gimnazija, a one su potrebne za izvjesni period. Osjeća se hiperprodukcija inteligencije. Nemamo baš dobre nastavike, jer je malen broj dobrih“.⁴³

Međutim, do 1933. u Crnoj Gori od poljoprivredne edukacije, bili su aktuelni samo sporadični kursevi o rasadničkoj

⁴¹ *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna Štamparija Sarajevo, 1931, 104. (...) Ženska zanatska škola (Kotor, Danilovgrad, Berane, Nikšić, Cetinje, Bar, Bijelo Polje, Herceg Novi, Ulcinj, Podgorica, Njeguši, Kolašin), Zanatska trgovačka škola ((Podgorica, Cetinje, Herceg Novi, Berane, Pljevlja, Bijelo Polje)

⁴² *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna Štamparija Sarajevo, 1931, 42.

⁴³ *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna Štamparija Sarajevo, 1931, 48.

proizvodnji, i savjetovanja koja su bila sastavni dio poljoprivrednih izložbi, koji nijesu mogli da utole želju za školovanjem.

Strategija koja je vođena na državnom nivou učinila je da nedostatak adekvatnih obrazovnih institucija bude prevazilažen školovanjem izvan Crne Gore, posebno u Beogradu. Tako veliki priliv crnogorske omladine pojedincima nije odgovarao. Profesor Beogradskog univerziteta, dr Arandelović u beogradskoj *Pravdi* objavljuje članak „Poplava studenata iz Zetske banovine“ u kojem se bavi pitanjem velikog broja studenata iz Crne Gore.⁴⁴ Ovakvi stavovi bili su većim dijelom nelogični, jer u Crnoj Gori, a sljedstveno strategiji kraljevine, nije bilo adekvatni školskih ustanova koje bi podmirile želje za visokim obrazovanjem.

U poređenju sa drugim banovinama, isticao je *Glas Boke*, „mi u Zetskoj Banovini, na žalost mnogo oskudijevamo poljoprivrednim institucijama, dakle baš onim, što zasijeca u interese najširih masa, i što stvara produktivan element.“⁴⁵ Zadatak takvih institucija (škola, rasadnika), preko iskusnih stručnjaka i putujućih učitelja, pa i uz pomoć učitelja i sveštenika, bilo bi da uputi seljaka koju kulturu gdje i kako da gaji.

Najuticajniji stanovnici Boke insistirali su da veliku privrednu zaostalost zaliva i drugih djelova primorja, treba popraviti prije svega racionalnim unapređenjem poljoprivrede. Bokeljski seljak treba da se vrati zemlji koju je radi bolje zarade u inostranstvu napustio prije rata. Postojeće teškoće u poljoprivredi mogle su se jedino prebroditi školovanim poljoprivrednicima i poljoprivrednim stručnjacima. Ali poljoprivrednih škola u Boki nije bilo. Upoređujući stanje u Zetskoj banovini po pitanju stručnih poljoprivrednih škola *Glas Boke* navodi da takvih škola u Dunavskoj banovini ima šest, i isto toliko u Moravskoj. Apeli

⁴⁴ *Glas Boke*, V, 1936, 197, 1.

⁴⁵ *Glas Boke*, II, 1933, 22, 1.

su upućivani i banskoj upravi, kao i vijeću opština Boke, da iz poljoprivrednog budžeta jedan dio sredstava usmjeri za pomoć i stipendije onima koji bi željeli da pohađaju poljoprivredne škole ili se usavršavaju u inostranstvu.⁴⁶ Pored Francuske navodi se i primjer vinogradarskih škola Bugarske čije grožđe „prolazi preko Niša dnevno od 120 do 150 vagona, većinom vrste ‘afusali’ koja postizava najbolju cijenu“.⁴⁷ Ove sugestije u *Glasu Boke* suštinski su bile usmjerene ka jednom cilju – „da neodložno dobijemo u Boki kakvu poljoprivrednu ustanovu u svrhu da seljaku otvore oči i da ga poukom povede novim pravcem napretka“.

Konačno, nakon čitavih 35 godina od zatvaranja Niže knjaževske crnogorske zemljodjelske škole u Podgorici, osnovana je u Baru (29. januara 1933), Specijalna poljoprivredna škola za južne kulture „Topolica“, ali samo u jednogodišnjem trajanju. Na osnovu rješenja bana Zetske banovine III Br 2395 od 30. marta 1933. raspisan je konkurs za profesora i stručnu učiteljicu banovinske Specijalne poljoprivredne škole za južne kulture „Topolica“. Kandidati za profesora morali su imati fakultetsku spremu i položen profesorski ispit za niže poljoprivredne škole, sa najmanje šest godina službe u poljoprivrednoj struci, od kojih najmanje dvije godine pri nekoj poljoprivrednoj školi. Kandidatkinje za mjesto stručnih učiteljica morale su imati višu učiteljsku domaćićku školu i najmanje dvije godine državne i banovinske službe.⁴⁸

Škola je bila smještena u zgradi dvorca kralja Nikole na Topolici. Školu je zvanično otvorio načelnik Poljoprivrednog

⁴⁶ *Glas Boke*, II, 1934, 85, 1. (...) Imamo savezničku i prijateljsku Francusku u kojoj je najsavršenija i najmodernija kultivizacija vinogradarstva, voćarstva i povrća. Vjerujemo da bi ona rado primila naše mladiće, apsolvante poljoprivrednih škola, da se kod njih praktično usavrše.

⁴⁷ *Glas Boke*, III, 1934, 97, 4.

⁴⁸ *Težak*, LX, 1933, 11, 436.

odjeljenja Zetske banovine, g. Lopničar. Prvi upravnik škole bio je Marko Martinović. Na osnovu konkursa Banske uprave, a zbog nedostatka školskog prostora, prvi godišnji kurs upisalo je i pohađalo samo 13 učenika. Za upis u školu provjeravana je i politička podobnost. Pristalice Komunističke partije bile su pod budnim okom ondašnjih vlasti.⁴⁹

U školi su bili zaposleni: direktor, profesori, učitelji poljoprivrede, činovnici pripravnici: poljoprivredni stručnjak VIII i IX grupe, ekonom-računovođa IX grupa, nastavnik IX grupa, stručna učiteljica IX grupa, baštovan X grupa, 2 zvaničnika: vinogradar-voćar i sirar, služitelj, dnevničari: mehaničar, kuvar i služitelj.⁵⁰

Izučavani su sljedeći nastavni predmeti: Voćarstvo (4 časa), Južne kulture (2 časa), Ratarstvo (3 časa), Povrtarstvo (3 časa), Vinogradarstvo (2 časa), Stočarstvo (3 časa), Veterina (1 čas), Nauka o gazdovanju (1 čas), Knjigovodstvo (1 čas), Nastavni jezik (1 čas), Matematika (1 čas), Higijena (1 čas), Vjeronauka (1 čas), Zadrugarstva (1 čas). Pored predavanja učenici su svako poslijepodne, izuzev subotom, imali praktične vježbe.

Budžetski rashodi škole za 1933/34. godinu iznosili su 579.360 dinara.⁵¹ U budžetu škole planirani prihodi od prodaje stoke, stočnih proizvoda, povrtarskih proizvoda, loznih

⁴⁹ Lekić, S., Martinović, T. (1995), *Poljoprivredne škole u Crnoj Gori (1875–1995)*, 1995, 28. „Od strane ove stanice (Žandarmerijska stanica, Danilovgrad) kod imenovanog pronađen je u njegovom stanu komunistički materijal i literatura, te je isti organima ove stanice poznat da je sklon anti-državnoj propagandi, te ni u kom slučaju ne zaslužuje preporuku“ (za upis u školu, Prim. aut.)

⁵⁰ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1933/34. godinu*, Cetinje, 1933, 75–77.

⁵¹ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1933/34. godinu*, Cetinje, 1933, 75–77.

kalemova, sadnica, maslina, prve godine bili su precijenjeni (579.366 dinara).⁵²

Ubrzo je Ministarstvo poljoprivrede i voda (1933), u cilju praktičnog usavršavanja i specijalizovanja iz voćarstva, vinogradarstva, podrumarstva i vrtlarstva sa povrtarstvom, svršenih studenata agronomije i đaka srednjih poljoprivrednih škola⁵³, izdalo novo uputstvo (br. 31737/II). Ovo uputstvo bilo je paradoksalno za Crnu Goru u kojoj nije postojao nijedan univerzitet, niti visoka škola, nijedna državna srednja poljoprivredna škola.⁵⁴

Naime, uputstvo je imalo za cilj praktično usavršavanje i osposobljavanje diplomiranih studenata i svršenih srednjoškolaca, pored ostalog, i iz vinogradarstva u najboljim banovinskim i sreskim loznim rasadnicima, ali i drugim državnim i banovinskim pa i privatnim ustanovama, koje se bave ovom granom poljoprivrede.

Ipak, najvažniji cilj bio je da se kandidati obuču u proizvodnji (kalemljenje) svih vrsta sadnica plemenite loze, organizaciji u rasadnicima (poznavanju sorata, sadnji, poznavanju bolesti i štetočina na vinovoj lozi, rukovanju vinogradarskim alatima i spravama), za samostalno rukovođenje zadružnim podrumima (pripremanje, čišćenje i održavanje vinskih sudova, spravljanje vina, prepoznavanje mana i kvarenja vina, njegovanje vina, rukovanje vinarskom opremom), za smostalno analiziranje vina u laboratorijama. Ovo uputstvo garantovalo je stažisti besplatan stan i novčanu mjesečnu pomoć.

Takođe, da bi se kvalifikacije mogle upoređivati i klasifikovati u međuvremenu je donešena i Uredba od 1. maja 1933. gdje je

⁵² *Banovinski budžet Zetske banovine za 1933/34. godinu*, Cetinje, 1933, 78.

⁵³ *Težak*, LX, 1933, 11, 525.

⁵⁴ *Kraljevina Jugoslavije, Statistički godišnjak 1940*, Beograd, 1941, 349.

Državnih srednjih poljoprivrednih škola bilo je samo tri i to u Bukovu, Križevcima i Valjevu.

spremi od dva razreda srednje škole odgovarala dvogodišnja sprema: niže poljoprivredne škole, praktične poljoprivredne škole, specijalne poljoprivredne škole, ratarske škole, vinarske ratarske škole, vinarske i poljoprivredne škole, vinarsko-sađarske škole i kmetijske škole. Spremi nepotpune srednje škole odgovarale su četvorogodišnje: niže poljoprivredne škole, vinodeljsko-voćarske škole i ratarske škole sa završenim ispitima. Spremi potpune srednje škole odgovarala je srednja poljoprivredna škola sa završenim ispitom. Na ovaj načini omogućena je uporedba srednjih sa stručnim školama, i mogućnost službe u državnim organima. Kako je Pravilnik za Srednje poljoprivredne škole (1934) isticao u članu 2. za prelazak u naredni razred ispiti nijesu polagani iz opštih predmeta, matematike i crtanja, poljoprivrednog knjigovodstva, poljoprivrednog prava i zakonodavstva i poljoprivredne statistike. Iz ovih predmeta važila je godišnja ocjena.⁵⁵

O poljoprivrednoj školskoj nastavi govorilo se i pisalo dosta. U Jugoslaviji je tada (1934) postojala 31 poljoprivredna srednja, stručna i niža škola. Ako je Jugoslavija imala 80% poljoprivrednog stanovništva, ovaj broj škola svrstavao je na posljednje mjesto, iza najzaostalijih zemalja.⁵⁶ Milan Terić (1934), međutim, nije bio zadovoljan radom nižih poljoprivrednih škola. On navodi da naša zemlja ima tri srednje i 34 niže poljoprivredne škole.⁵⁷ Veliki broj djece podnosio je molbe za prijem ali je mali broj priman. Veći broj poljoprivrednih škola zahtijevao je više budžetskih sredstava. Pošto je budžet Ministarstva poljoprivrede najmanji, njegovo povećanje bilo bi sasvim opravdano. Autor je smatrao da je

⁵⁵ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XVI, 1934, 133-XXXV, 581.

⁵⁶ *Težak*, LXI, 1934, 15, 821. Čehoslovačka je u svojim nazadnim krajevima, naime u Slovačkoj i Prikarpatškoj Rusiji, samo u toku 2 godine (1920-22) osnovala 46 škola, tj. više nego što mi imamo u celoj Državi.

⁵⁷ Terić misli na tadašnju Jugoslaviju (*Prim. aut.*).

neophodna i reforma poljoprivrednih škola. Razlog za takav stav bio je što su svršeni đaci iznosili veoma malo praktičnog znanja „tako da to uistinu zaprepašćuje“. Onaj ekonom koji radi kod sreskih načelstava „kao poljoprivredni referent više radi perom i u kancelariji no poljoprivrednim spravama i na terenu“. ⁵⁸ Oskudica u poljoprivrednim kadrovima osjećala se svuda. Postojali su predlozi i o osnivanju pokretnih poljoprivrednih škola (1934) koje bi po nekolike godine vršile obuke u jednom kraju, a zatim se premještale u drugo sresko mjesto. ⁵⁹

Godine 1934/35. budžetski rashodi u Specijalnoj poljoprivrednoj školi za južne kulture „Topolica“ bili su nešto veći i iznosili su 587.980 dinara, ⁶⁰ dok su prihodi od prodaje sopstvenih proizvoda iznosili tek 122.740 dinara, a sa banovinskim dotacijama od 465.240, ukupno 587.980 dinara. ⁶¹ U periodu 1935/36 budžetski rashodi škole iznosili su 543.140 dinara. Ove godine banovinske dotacije iznosile su 420.400 dinara. ⁶²

Uprava škole je u 1935/1936. školskoj godini primala 30 učenika. Na osnovu čl. 4. Pravilnika za niže poljoprivredne škole, pitomac škole mogao je biti samo sin zemljoradnika koji posjeduje najmanje pet hektara zemljišta, koji nije mlađi od 15 niti stariji od 20 godina, koji je završio najmanje osnovnu školu, koji je tjelesno i duševno zdrav, dobrog vladanja. ⁶³

Zdravlje učenika kontrolisano je kod škorskog ljekara, i ukoliko bi se utvrdilo da su nedovoljno razvijeni ili bolesni nijesu upisivani u školu. Učenici su takođe na ime garancije za naknadu štete polagali po 50 dinara. Učenici su u školi imali:

⁵⁸ *Slobodna misao*, XIII, 1934, 43, 3

⁵⁹ *Slobodna misao*, XIII, 1934, 43, 3

⁶⁰ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1934/35. godinu*, Cetinje, 1934, 78.

⁶¹ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1934/35. godinu*, Cetinje, 1934, 78.

⁶² *Banovinski budžet Zetske banovine za 1935/36. godinu*, Cetinje, 1935, 78.

⁶³ *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105, 1.

besplatan stan, odjelo i obuću, hranu i ljekarsku pomoć, dok je rublje, čarape i radno odijelo učenik donosio sa sobom.⁶⁴ Prednost kod kandidovanja imali su pitomci iz srezova primorskih: dubrovačkog, kotorskog, i barskog, a zatim: podgoričkog, cetinjskog, danilovgradskog, nikšićkog, trebinjskog, ljubinjskog, bilećkog, šavničkog, kolašinskog, beranskog i andrijevačkog.

Kao jedna vrsta praktične škole, ova škola privlačila je i stanovnike Boke koji su planirali da svoju djecu obrazuju u Baru. Pitanje razvitka poljoprivrede Boke često je i preko lokalnih glasila (*Glas Boke*) potencirano (1934). Postojala je nezainteresovanost stanovništva za poljoprivredu, a oni koji su se bavili ovom djelatnošću trebali je da se stalno edukuju. Zato je u *Glasu Boke* predlagan razvitak poljoprivrednog školstva, „zimskih i ljetnjih poljoprivrednih tečajeva, propaganda, forsiranje voćarstva, povrtarstva i stočarstva i zadrugarstva“. List je naglašavao da u cijeloj Zetskoj banovini postoji samo jedna poljoprivredna škola i to u Topolici kod Bara. Za upis učenika u školu u Baru 1935. *Glas Boke* agitovao je da se iz Boke javi što veći broj mladih.⁶⁵ Paralelno, postojale su takođe intencije da se i u Boki osnuje jedna specijalna poljoprivredna škola.⁶⁶ I naredne godine, jedan broj učenika (1936) iz različitih krajeva Boke pohađao je i s uspjehom položio ispite banovinske niže poljoprivredne škole na Topolici u Baru.⁶⁷ Đaci su imali besplatan stan i hranu, školarinu i školsko odijelo. U zavisnosti od postignutog uspjeha nakon položenih ispita đaci su

⁶⁴ AOBD UOB, F 1, f 120.

⁶⁵ *Glas Boke*, IV, 1935, 148, 3.

⁶⁶ *Glas Boke*, II, 1934, 60, 1.

⁶⁷ *Glas Boke*, V, 1936, 197, 2. (...) Petar I. Rađenović iz Paštrovića, Marko K. Ivanoić iz Maina, Radomi M. Vukšić iz Sutvare, Anton Reškov i Milivoj Škarica iz Kotora, Vaso Aleksić iz Dobrote, Veljko Gled i Milan Mandić iz Hercegnovoga.

nagrađivani poljoprivrednom literaturom, alatom, prskalicama za lozu itd. List *Glas Boke* agitovao je i dalje, gotovo svakodnevno, „Poljoprivrednici, šaljite svoju djecu u poljoprivredne škole“. ⁶⁸ Ova agitacija bila je potpuno opravdana. Poljoprivreda u Boki bila je potpuno zapuštena, a škola u Topolici jedina u Crnoj Gori u čijem su obrazovnom programu postojali predmeti: južne kulture, vinogradarstvo, voćarstvo. ⁶⁹ I nakon otvaranja Učiteljske škole u Herceg Novom (1938), još jednom je javno potvrđena potreba o otvaranju poljoprivredne škole u Boki. Zbog velike poljoprivredne zaostalosti, „a bez škole, bez uzornog dobra, ogledne stanice i rasadnika u raznim krajevima ne možemo se nadati pravom uspjehu“. ⁷⁰

U 1936/37. planirani prihodi od prodaje sadnog materijala i drugih proizvoda u školi iznosili su 122.740 dinara ⁷¹, dok je za 1937/38. planirano 160.000 dinara. ⁷²

Godine 1936. raspisan je konkurs za upis u Specijalnu poljoprivrednu školu za južne kulture „Topolica“ Bar za školsku 1936/37. Redovna nastava počinjala je 1. decembra i trajala je

⁶⁸ *Glas Boke*, V, 1936, 197, 2. (...) Seljaci, naročito iz onih opština, u kojima je zemljoradnja jedino zanimanje općinara (kao na primjer Grbalj sa 20 sela), treba da nastoje, da šalju u što većem broju svoju djecu u poljoprivrednu školu, jer bez nauke ni u poljoprivredi ne može biti pravog ni brzog napretka.

⁶⁹ *Glas Boke*, V, 1936, 200, 3. (...) Mi upozoravamo naše napredne zemljoradnike, koji imaju dorašlu djecu, da se koriste ovom školom i da svoj muški porod – na koji će se danas-sjutra morati da osloni naša dosta zaostala poljoprivreda – pošalju u „Topolicu“, da bi steklo potrebito znanje u racionanom vođenju poljoprivrednih poslova. Kada u našim selima, koja su sticajem prilika i uslijed raznih okolnosti zapustila nekada jaku poljoprivrednu djelatnost u Boki, bude po nekoliko mladih svjesnih i poljoprivredno obrazovanih ljudi (...)

⁷⁰ *Glas Boke*, VI, 1938, 286, 2.

⁷¹ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1936/37. godinu*, Cetinje, 1936, 119.

⁷² *Banovinski budžet Zetske banovine za 1936/37. godinu*, Cetinje, 1936, 121.

10 mjeseci. Nastava je bila teorijska i praktična. Kandidati za školovanje podnosili su molbu Upravi škole ili preko Sreskog načelstva. Među uslovima za upis bio je i taj da je molilac sin zemljoradnika čiji roditelji moraju imati 5.000 m² zemlje.

Godine 1937. škola je zapošljavala osam stalnih radnika, i to od činovnika: direktora, nastavnika, učitelja poljoprivrede, ekonomu-računovođu i baštovana, kao i još tri činovnika pripravnika. Škola je honorarno angažovala ljekara i veterinara.⁷³

U 1938/39. školski rashodi iznosili su 447.388 dinara.⁷⁴

Obećanja bana Sočice (1936) da će Specijalna poljoprivredna škola za južne kulture „Topolica“, tokom iste godine biti organizovana u Srednju poljoprivrednu školu, bila su previše optimistička.⁷⁵ Škola je tek nekoliko godine kasnije, od 1939/40. prerasla u dvogodišnju i nosila naziv Specijalna niža poljoprivredna škola za južne kulture. Nastavu iz Vinogradarstva držao je Mihajilović Stjepan. U planu je bilo predviđeno da program preraste u trogodišnji.⁷⁶

Iste godine (1939) u *Zetskom glasniku* objavljen je Pravilnik za niže poljoprivredne škole u Zetskoj banovini.⁷⁷ Zadatak ovih škola bio je da učenicima obezbijede teoretska i praktična znanja iz svih ili pojedinih (specijalnih) grana poljske privrede. Nastava je trajala dvije godine, i mogla je rješenjem bana biti produžena za još jednu godinu i to samo u specijalnom usavršavanju (vinarstvu, mljekarstvu, živinarstvu, pčelarstvu, preradi voća i dr). Škola je počinjala 1. oktobra a završavala 31. avgusta iduće godine. Učenici škole mogli su da budu banovinski i privatni

⁷³ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1936/37. godinu*, Cetinje, 1936, 37.

⁷⁴ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1938/39. godinu*, Cetinje, 1938, 61

⁷⁵ *Zetski glasnik*, VIII, 1936, 53, 1.

⁷⁶ Mijušković, M. (1997), „Rad na unapređenju poljoprivrede i razvoj naučnih ustanova u Crnoj Gori“, *Šezdeset godina Poljoprivrednog-Biotehničkog instituta Titograd: 1937–1997*, 24.

⁷⁷ *Zetski glasnik*, XI, 1939, 762–2, 1.

pitomci.⁷⁸ Broj banovinskih i privatnih pitomaca odobravala je Banska uprava i oni su morali biti sa teritorije Zetske banovine. Svi oni koji su izvan Zetske banovine a željeli su da upišu ovu školu morali su dobiti odobrenje Banske uprave Zetske banovine. Član 8. precizirao je uslove za upis.⁷⁹

Teorijska nastava obuhvatala je 15 predmeta,⁸⁰ a vinogradarstvo sa podrumarstvom obuhvatalo je sve teme koje su od važnosti za ovu vrstu proizvodnje (važnosti i svrha gajenja vinove loze, zemljište, položaj i klima za vinograd, razmnožavanje vinove loze, kalemljenje vinove loze, važnije podloge za kalemljenje i način kalemljenja, stratifikalna prporišta, njega kalemova, podizanje vinograda, sađenje i njega vinove loze u vinogradu, važnije bolesti i neprijatelji vinove loze i odbrana protiv ovih, berba grožđa, važnije sorte grožđa, pakovanje i transport grožđa, prerada grožđa, muljanje grožđa i cijedenje, pravljenje crnog i bijelog vina, šira i vrenje, podrum za vino, buradi i ostali sudovi i čišćenje ovih, pretakanje i dolivanje vina, bolesti vina, kvarenje vina, probanje vina, upotreba komine i stelje, upoznavanje s važnijim odredbama zakona o vinu.

⁷⁸ *Zetski glasnik*, XI, 1939, 762-2, 2.

⁷⁹ *Zetski glasnik*, XI, 1939, 762-2, 3., (...) sin zemljoradnika-poljoprivrednika (...) koji nije mlađi od 16 godina ni stariji od 19 (...) svršio osnovnu školu sa najmanje dobrim uspjehom (...) zdrav i tjelesno dobro razvijen (...) dobrog vladanja (...) koji prilikom stupanja u školu donese 2 para odijela, 3 para donjeg veša i 2 para obuće.“

⁸⁰ *Zetski glasnik*, XI, 1939, 762-2, 17. Srpsko-hrvatski jezik, Račun i geometrija sa zemljoimerstvom, Istorija Jugoslavije, Geografija, Osnovi hemije i fizike, Osnovi anatomije i fiziologije živih bića, nauka o zdravlju sa telesnim i duševnim vaspitanjem, Stočarstvo sa živinarstvom, pčelarstvom, svilarstvom, mljekarstvo i stočnim ljekarstvom, Povrtlarstvo sa cvječarstvom, Vočarstvo sa konzerviranjem i preradom voća, Vinogradarstvo sa podrumarstvom, Domaće gazdinstvo sa osnovima knjigovodstva, Ratarstvo i livadarstvo, Ljekovito i industrijsko bilje, Poljoprivredno zadrugarstvo.

U tom periodu, pored učionica, kancelarija, đачkog kupatila, kuhinje i trpezarije, vešernice i upravnikovog stana, škola je posjedovala ekonomsko dvorište (mehanička radionica, četiri magacina, stolarska radionica, štala za stoku, živinarnik i svinjac, šupe za slamu, šupe za sijeno, alatnica). Poljoprivredno imanje zauzimalo je 155 hektara. Na imanju su dominirale ratarske kulture, dok su u voćnjaku dominirali agrumi.⁸¹

U okviru školskog imanja postojao je i sortimentski vinograd. Na osnovu odobrenja Kraljevske banske uprave u Cetinju (III br. 26091 od 14. XII 1939) sortimentski vinograd Specijalne niže poljoprivredne škole za južne kulture „Topolica“, predat je Državnoj oglednoj stanici „Topolica“.⁸² Taj vinograd, bez naslona, bio je star osam godina, površine pola hektara, brojao je 69 sorti i 2.821 čokota. Niža poljoprivredna škola „Topolica“ zadržala je pravo uzimanja kalem-grančica iz ovog vinograda.⁸³

U 1939/40. školski rashodi iznosili su 466.408 dinara.⁸⁴ Te godine upisana je i prva generacija učenika po dvogodišnjem programu. Škola je prekinula sa nastavom 1. aprila 1941. godine. Usljed nedostatka prostora, prvi razred je imao teorijsku nastavu prije podne, a praktičnu poslije podne, dok je drugi razred teorijsku nastavu obavljao poslije podne, a praktičnu prije podne. U drugom razredu izučavani su sljedeći predmeti: Posebno voćarstvo (3 časa), Posebno vinogradarstvo s podrumarstvom (3 časa), Posebno ratarstvo sa livadarstvom (2 časa), Posebno stočarstvo sa ostalim granama (3 časa), Domaće gazdinstvo sa osnovama knjigovodstva (2 časa), Poljoprivredno zadrugarstvo (2 časa), Ljekovito i industrijsko bilje (2 časa), Stočarsko ljekarstvo sa higijenom (2 časa).⁸⁵

⁸¹ Lekić, S., Martinović, T. (1995), *Poljoprivredne škole u Crnoj Gori (1875–1995)*, 30–31.

⁸² AOBR F ZZSK 1939/40.

⁸³ AOBR F ZZSK 1939/40.

⁸⁴ *Banovinski budžet Zetske banovine za 1939/40. godinu*, Cetinje, 1939, 60.

⁸⁵ Starovlah, M. (2007), *Istorija školstva u Crnoj Gori*, Podgorica, 2007, 212–213.

Nastavu iz predmeta „Vinogradarstvo“ i kasnije „Vinogradarstvo sa podrumarstvom“ izvodio je inženjer Popović Milo. Od 1939. do 1946. godine nastavu iz „Vinogradarstva“ držao je Mihajilović Stjepan.

Od 18. aprila 1939. godine Ministarstvo poljoprivrede je, brinući o praktičnom usavršavanju svršenih učenika srednjih i specijalnih vinogradarsko-vinarskih škola, propisalo Pravilnik o njihovom praktičnom usavršavanju kod vinogradarskih zadruga.⁸⁶ Pravilnik je imao 15 članova i bio je prvenstveno usmjeren na usavršavanje kadrova za rad u vinarskim podrumima, te usavršavanje tehnologije proizvodnje vina. Ministarstvo je bilo spremno da materijalno pomaže takve kadrove (mjesečna pomoć), a zadruge je trebalo da ih upute i osposobe za sve poslove vođenja podruma i proizvodnje vina.⁸⁷ Pravilnik je propisivao i rad učenika u vinogradu, posjete vinogradarsko-vinarskim tečajevima i predavanjima, a škola je svakog trećeg mjeseca bila obavezna da šalje izvještaj Ministarstvu poljoprivrede.

Ovaj pravilnik ne razlikuje se mnogo od današnjih pravilnika, koji tretiraju tehnologiju vina. Obuhvaćene su sve neophodne radnje za preradu, proizvodnju i kontrolu vina. Takođe, ovakav

⁸⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XXI, 1939, 126-XLII, 649.

⁸⁷ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XXI, 1939, 126-XLII. „(...) 1) Pripremanje i čišćenje lokala, sprava i sudova za berbu i preradu grožđa; načinu berbe i prerade grožđa, uslovima za pravilno previranje šire i kljuka, spravljanje stonih i specijalnih vina, spravljanje bezalkoholnih pića, pečenju rakije i konjaka, njegovanju i čuvanju vina, bolestima i manama vina, predohranam lečenju i rukovanju podrumarskim spravama. 2) Praktičnim analizama šire i vina, merenje specifične težine, alkohola, ekstrakta, šećera, celokupne kiseline, isparljivih kiselina, određivanju potrebnih sredstava za bistrenje i lečenje vina. 3) Vođenje sviju računskih i administrativnih knjiga, koje se u interesu pravilnog rada zadruge moraju voditi, pri čemu će knjigovođa zadruge voditi kontrolu da ne prave greške.“

podrumarski kadar, prvenstveno zbog strategije vlade na izvoz jugoslovenskih vina, bio je neophodan na cijelom području države.

Sveukupno u Jugoslaviji do 1939. nije postojao veliki broj vinogradarskih škola (2–3 svega), ali je osnovnih i viših poljoprivrednih škola bilo oko 48, gdje su postojali predmeti vinogradarstvo i vinarstvo, posebno u oblastima gdje je vinova loza bila važnija kultura.⁸⁸

Najveći problemi prilikom osnivanju poljoprivrednih škola bili su nastavni kadar i nastavna i materijalna sredstva. U svim poljoprivrednim školama Jugoslavije radilo je svega 40 profesora, a ukupno 67 nastavnika sa fakultetskom spremom.⁸⁹ Udžbenici za poljoprivredne škole bili su jako rijetki, za neke predmete nije ih ni bilo, a neki su bili neadekvatni. Odziv učenika, i brojem i kakvoćom, bio je slab.⁹⁰

Literatura i izvori

- AJ F 67, F. 20, 19.
- AJ F 67, f. 31, 3.
- AJ F66, f 226, 474
- AJ F66, f. 226, 474c.
- AJ F66, f. 226, 474d.
- AJ F66, f. 495 A.
- AJ F67, f. 29, 267-276, 1.
- AJ F67, f. 29, 267-276.
- AJ F67, f. 29, 267-276.
- AJ F70 f 226 398 a
- AJ F70 f 226 398 a

⁸⁸ AJ F 67, F. 20, 19.

⁸⁹ *Težak*, LXI, 1934, 15, 822.

⁹⁰ *Težak*, LXI, 1934, 13, 757.

- AJ F70 f 226 398 b
- AJ F70 f 226, 398 s.
- *Almanah-šematizam Zetske banovine*, I, Državna Štamparija Sarajevo, 1931.
- AOBD UOB, F 1, f 120.
- AOBR F ZZSK 1939/40
- AOBR F ZZSK 1939/40
- *Banovinski budžet Zetske banovine za 1933/34. godinu*, Cetinje, 1933.
- *Banovinski budžet Zetske banovine za 1934/35. godinu*, Cetinje, 1934.
- *Banovinski budžet Zetske banovine za 1935/36. godinu*, Cetinje, 1935.
- *Banovinski budžet Zetske banovine za 1936/37. godinu*, Cetinje, 1936.
- *Banovinski budžet Zetske banovine za 1938/39. godinu*, Cetinje, 1938.
- *Banovinski budžet Zetske banovine za 1939/40. godinu*, Cetinje, 1939.
- *Glas Boke*, II, 1933, 22.
- *Glas Boke*, II, 1934, 60.
- *Glas Boke*, II, 1934, 85.
- *Glas Boke*, III, 1934, 97.
- *Glas Boke*, IV, 1935, 148.
- *Glas Boke*, V, 1936, 197.
- *Glas Boke*, V, 1936, 200.
- *Glas Boke*, VI, 1938, 286, 2.
- Kraljevina Jugoslavije, *Statistički godišnjak 1940*, Beograd, 1941, 349.
- Lekić, S, Martinović T. (1995), *Poljoprivredne škole u Crnoj Gori (1875–1995)*.
- Mijušković, M. (1997), „Rad na unapređenju poljoprivrede i razvoj naučnih ustanova u Crnoj Gori“, *Šezdeset godina Poljoprivrednog-Biotehničkog instituta Titograd, 1937-1997*, 24.

-
- Mirosavljević, K. *Inventar sumarno-analitički*, Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije 1919-1941, Beograd, IX.
 - *Politika*, XXV, 1928, 7183.
 - Radović, B. (1994), *Privredne prilike u Crnoj Gori između dva svjetska rata*, priredio Branko Radović, Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice, 74.
 - Rastoder, Š. (1995), *Životna pitanja Crne Gore 1918-1929*, I, 118.
 - *Slobodna misao*, XIII, 1934, 43.
 - *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XVI, 1934, 133-XXXV, 581.
 - *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XXI, 1939, 126-XLII.
 - *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, I, 1919, 34.
 - *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 46.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 154.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 252.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II, 1920, 185a.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 5.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III, 1921, 105.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IV, 1922, 101.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IV, 1922, 224.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, VIII, 1926, 126-XXXII.
 - *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, IX, 1927, 187-LIII.
 - Starovlah, M. (2007), *Istorija školstva u Crnoj Gori*, Podgorica, 212.
 - *Težak*, LX, 1933, 11.
 - *Težak*, LXI, 1934, 13.
 - *Težak*, LXI, 1934, 15.
 - Vuksan, D. (1928), „Škole u Zetskoj oblasti u škol. god. 1926/1927“, *Zapisi*, II, 3, 177-180.
 - *Zetski glasnik*, VIII, 1936, 53.
 - *Zetski glasnik*, XI, 1939, 762-2.